

Iskola a batáron. Hajnali háztetők. Bridzs, tweedzakó, Krisztinaváros. Ottlikről mindenki tudni vél mindent, és valamiért mindig kiderül, hogy milyen keveset tudunk róla. Legalábbis ezt sugallják a nem – vagy csak ritkán – lankadó újra- és újraolvasási kísérletek, melyekhez idén újabb munícióval szolgált a százéves évforduló. A centenárium egyben azt is megmutatta, hogy Ottlik – legyen bár egy- vagy többkönyves szerző, ezen is sokat lehet vitatkozni – jelenleg (is) megkerülhetetlen alakja irodalmunknak. Megkerülni mi sem tudtuk, bár az Ottlik-titok végső megfejtésével nem szolgálhatunk. Legfeljebb némi recepciótörténeti áttekintéssel, illetve a további recepcióhoz való hozzájárulással. Az ezek összeállításában nyújtott szíves segítségért THIMÁR ATTILÁ-nak tartozunk köszönettel.

Thimár Attila

„HA HALÁLOM UTÁN VIHÉTEM MAGAMMAL, AMIT MÉG FESTENI SZERETNÉK”

Egy-két gondolat az Ottlik-recepcióról

Idén ünnepeljük a 100. születésnapot: nyüzsgés, kiadványok, megnyitók. Csatlakozni kívántam én is az ünneplő-émlékező társasághoz, igaz, saját örömömre. Elhatároztam, megajándékozom magam nyáron azzal, hogy újraolvasgatom, amit személyéről és könyveiről írtak az utóbbi bő két évtizedben, halála óta. Az ajándék jól sikerült, sok érdekes gondolatot találtam, néhány szó és bekezdés kivételes tisztasággal megáldott pillanatot adott. Jó volt látni azt is, amit az ünnevelt már nem láthat, hogy mennyi szeretet és tisztelet veszi körül halála után is. A legnagyobb hatású és legmélyebben átélhető írás Tandorié volt (*Ottlik, a festő*, Balkon 2004/3.), amely őszinteségével, kitapintható szeretetével, valamint reszelős haraggal és kétségbeeséssel az irodalom-szakma iránt („mert mit akarjak beszélgetni, ha sem a személyi kondíciókat, sem az anyagiakat, sem a szakmaiakat nem találok megfelelőnek”) szép emlékezés az írói bajtársra.

Az összes élményemet nem írhatom le itt, ez a néhány oldal kevés ehhez. Nem tekinthetem át, nem értelmezhetem a szerző halálától napjainkig tartó, teljes recepciót. A 2006-ig terjedő időszakra vonatkozóan alaposan és a megfelelő vitás pontokat kiemelve megtette ezt Hornyik Miklós az *Éjszakai hajózás* című kötet utolsó írásában, illetve Fűzfa Balázs „*sem azé, aki fut...*” című könyvében. E jeles évfordulón mégsem haszontalan dolog eltöprengeni e kacskaringós befogadástörténet sajátosságain. A tanulságok inkább irodalomtörténetünk helyzetére jellemzőek, mintsem az ünnevelt író életművére, mégis továbbgondolandók.

Fordulópont a recepciótörténetben

Ottlik Géza 1990-ben halt meg, október 9-én. Ez a szomorú hétfő egyúttal a recepciótörténetnek is fontos fordulópontja volt, nemcsak a személyes sors okán, hanem tágabb perspektívát szemlélve is: 1990-ben

sok más, az irodalmat, a kultúrpolitikát meghatározó változás történt hazánkban, amelyek visszahatottak a befogadástörténetre. Véletlen egybeesés volt, de nem szerencsés egybeesés.

Az 1990-es évek elején, a megváltozott társadalmi és gazdasági helyzetben sok kiadót alapítottak, sok könyv megjelenhetett, amelyek korábban nem. Rengeteg olyan külföldi szépirodalom, sőt elméleti irodalom is beáramlott hazánkba, ami addig kívül rekedt határainkon. Ennek is köszönhető, hogy pár év alatt jelentősen megváltozott a kritikaírás módja, eszménye, szabályai, és jelentős átalakulás ment végbe a hazai irodalmi kánonban. Nemcsak a kiemelt szerzők tornasorában, hanem az értelmezési kánonban is, tehát abban az alapállásban, ahogy ezentúl egy irodalmi műhöz viszonyulni „illett”. Az értelmezési és ehhez kapcsolódó értékelési magatartás megváltozása minden szerzőt érintett, de különösen azokat, akik nem sokkal korábban hunytak el, s ezért életművük némiképp védtelen pozícióba került.

Ottlik kultikus szerző volt az 1980-as években – elég, ha csak Esterházy híres képírását említjük az *Iskola a határonról*, amelyet születésnapjára ajándékként adott át 1982-ben –, de az 1990-es években szerepe és művei háttérbe szorultak, pontosabban fogalmazva utóbbiakat nem vették birtokba azon új nézetek és elméleti szempontok szerint, amelyek éppen divatba jöttek. Hozzájárult ehhez *Buda* című regényének publikálása is (1993). A posztumusz mű megosztotta a kritikusok táborát, csalódottság volt kiérezhető a kritikai hangokból, és ez visszavett abból a lendületből, amely közvetlenül halála után az emlékéllítés és kultuszépítés első lépéseit kívánta megtenni. A *Buda* hatásának és fogadtatásának köszönhetően Ottlikkel kapcsolatosan újból megerősödött az „egyikönyves” jelző.

Nem sokkal a posztumusz, nagy terjedelmű regény megjelenése után látott napvilágot az első, Ottlikről szóló monográfia Szegedy-Maszáék Mihály tollából (1994). Az új könyvpiaci, kiadáspolitikai helyzetben megjelenésének egy új könyvsorozat adott keretet. Fontos kérdés, hogy ha nem éppen a Tegnep és Ma sorozat mintát adó, első kötete lett volna az Ottlik-monográfia, akkor másképp nézett-e volna ki a pályáját összefoglaló munka? Szegedy-Maszáék könyve fontos fordulópontja, mondhatjuk, tájékozódási pontja volt a recepciónak: összegezte a korábbi véleményeket és markáns értékítéletet fogalmazott meg, elhelyezve a prózairót irodalmi kánonunkban. Hat évvel később, 2000-ben látott napvilágot Kelecsényi László összefoglaló könyve, *A szabadság enyhe mámorja*, amely egészen más módon közelített vizsgált anyagához, mint

Szeged-Maszáék professzor tudományos körültekintéssel készített, erősen jegyzetelt és elméleti megfontolásokat is bőven alkalmazó munkája. Kelecsényi az Ottlik-olvasás élményéből kiindulva a műveket és magát a szerzőt szerető, az olvasás személyes élményét közvetítő, az életrajzt több fontos – időként a regényekből vett – elemmel kiegészítő könyvet írt.

Érdekes tény, hogy az azóta eltelt több mint tíz év alatt az író pályájának egészét átfogó, elemző irodalomtörténeti összefoglalás nem született, annak ellenére sem, hogy Szegedy-Maszáék könyvének a kiadó által megszabott nagyon szűk terjedelmi korlátai voltak, s Kelecsényi könyve sem léphetett túl a rövid összefoglalás (Magyar Soros Alapítvány életrajzi pályázat) terjedelmi lehetőségein. Születtek könyvek különböző részterületekről, például a képek narratív megjelenítéséről a regényekben és elbeszélésekben (Korda Eszter: *Ecset és Toll*, 2005), a recepcióról (Fűzfa Balázs: „*sem azé, aki fut*”, 2006), az írásaihoz köthető különböző eszme- és stílustörténeti kérdésekről (Horkay Hörcher Ferenc: *Ottlik kadét történetei*, 2010), a regényeiben szereplő világszemléleti kérdések filozófiai tanulságairól (Sümege István: *A boldogság íze*, 2006) vagy a regényeket kérdéssé átformálva s azokat az egyéni egzisztenciális kérdésekhez csatlakoztatva egy új megközelítésről (Jakus Ildikó – Hévízi Ottó: *Ottlik-veduta*, 2004), de újabb átfogó monográfia nem jelent meg. Az egységes szemléletű értékelés, értelmezés helyett inkább részterületek, részproblémák vizsgálata került előtérbe, egyes motívumok vizsgálata az életmű hosszmetészetében, a művekben megjelenő világszemlélet transzcendens alapvonalai, illetve azok vallás(ok)hoz köthetősége. Ottlik Gézáról a talán legrészletesebb bibliográfia a Digitális Irodalmi Akadémiában olvasható, de érdekes, hogy még ez sem tekinthető teljesnek: a 2008 utáni adatokat nem találjuk meg benne, de a korábbi időszakból sem hiánytalan a gyűjtés. (Igaz, cserébe van olyan tétel, amely kétszer szerepel.)

2003-ban megjelent az *Ottlik-képeskönyv* Kovács Ida szerkesztésében; ez a kötet új irányt jelölt ki a recepcióban, s a kultuszépítésben is fontos szerepet játszott.

Szövegállapot

A kortársnak tekinthető szerzők műveinek kiadása a 20. század második felében nagyon sajátos helyzetbe került. A különféle szövegek „antikváriusi, példánymegőrző” újrakiadása nem feltétlenül szükséges,

a könyvek sokszor könnyen hozzáférhetőek. A szerző közeli halála miatt viszont sok személyes irat a különféle érintettségek okán nem publikálható, több irodalom- és művelődéstörténetileg fontos dokumentumot őriznek szigorú tekintettel a hagyatékok kezelői. A hozzáférhető alapszövegek mellett viszont szükség lenne egy kritikai, alapos szövegösszehasonlításra (ugyanígy Mészöly, Mándy, Szentkuthy esetében is), ám erre az utóbbi időkig nem került sor.

Ottlík esetében alaposabb igényű szöveggondozást jelentett a Magvető Kiadó díszkiadású sorozata, ám ez sem lépett fel kritikai igénnyel, igaz, megbízható szövegeket és adatokat szolgáltatott az olvasóknak. Külön érdekessége a sorozatnak az utolsó, a rádióhoz kapcsolódó kötet, mert itt nemcsak a rádióról szóló prózai dolgozatokat olvashatunk, hanem azoknak a rádióműsoroknak a szövegeit is, amelyeket Ottlík szerkesztett. Ez finom elmozdulás a könyvben megjelent publikációk felől a nem írásban megformált-előadott műfajok felé, s talán innen nyílik majd egyszer lehetőség a magánszférához tartozó feljegyzések és levelezés publikálására is. Ám számolni kell azzal, hogy a hagyatékok kurátora nem nagyon enged publikálni bármit is az anyagból, ezért fontos szövegek, mint például a második értekezés a regényről, amely Lengyel Péter kötetének bemutatóján hangzott el, egyelőre nem láthatnak nyomtatásban napvilágot.

A *Budán* kívül egyetlen jelentős darabbal bővült a kiadott Ottlík-korpusz a szerző halála után, s ez a Kelecsényi László gondozásában megjelent *Továbbélők* című kisregény volt (1999). Ez a szöveg az *Iskola a határon* első, kidolgozott szövegváltozata 1949-ből. A kötetben a kéziratból kiadott szöveget olvashatjuk szövegkritikai kommentárok nélkül; az utószó tájékoztat arról, hogy a gépirati példányon számos, a szerző által később készített változtatás, javítás olvasható. Noha ez a szöveg innentől hivatkozási alap lehet akár Ottlík írástechnikájának fejlődésére nézve, akár az *Iskola* szerzőségének kérdésében, mégsem módosította jelentős mértékben Ottlík életművének értelmezését. Érdemes elgondolkodni azon, milyen képet ad irodalmi életünkről, hogy egy szöveg- illetve műváltozat nem a filológiai kíváncsiság okán, nem a gondos, minden szöveget napvilágra hozó pozitivisták kutatás eredményeként, sőt még csak nem is egy kitalált, sziporkázó elmélet igazolására szolgáló példatárként jelenik meg, hanem a nagyregény szerzőségének kérdésében elővezetett perdöntő bizonyítékként. Ahogy a szöveggondozó, Kelecsényi László írja az utószóban: „Ha más haszna nem is lett ennek a képtelenségekre épített okoskodásnak [ti. Örley szerzőségének

felvetése az *Iskola* kapcsán – T. A.], annyi legalább, hogy nyilvánosságra kerülhetett az egykor visszavett, legendaképző kézirat. Lengyel Péter, Ottlík szerzői jogainak örököse úgy gondolta, hogy a méltatlan gyanú legcsattanósabb cáfolata, ha engedélyezi a feledésre ítélt szöveg kiadását, nehéz feladat elé állítva a filológust.”

Noha nem indult meg jelentős kéziratanyag-kiadás Ottlík halála után, mégis az egyes gyűjteményes kötetekben, ahol már a recepció fontos darabjait is közölték, sorra jelentek meg azok a szövegek, amelyeket korábban nem olvashattunk a szerző könyveiben, vagy esetleg sosem láttak napvilágot nyomtatásban. Az *Ottlík emlékkönyv* (1996), majd *Az elbeszélés nehézségei – Ottlík olvasókönyv* (2001) is ilyen módon készült el Kelecsényi László munkája eredményeként. Ez a dialogikus könyvszerkesztés óhatatlanul szorosabbra kapcsolta az író és recepcióját. A köteteket olvasva az az érzésünk, mintha ezek a később született szövegek folyamatos beszélgetésben lennének Ottlík mondataival, bekezdéseivel. Az *In memoriam* sorozat Hornyik Miklós szerkesztette kötete, az *Éjszakai hajózás* (2006) a sorozat alapelvei miatt is ezt a kevert, a recepciót a primer művek közé illesztő, mozaikszerűen építkező technikát követi.

A szöveggállapot felmérésekor vetnünk kell egy pillantást a digitálisan létező és a világhálón elérhető művekre is. A Digitális Irodalmi Akadémiában Ottlík minden könyve olvasható (a jogtisztaságot tisztelőben nem tartók számára letölthető és e-book-olvasóra feltehető változatban). Nem szerepelnek itt a gyűjteményes kötetben publikált írások (például legkorábbi novellái), a rádióhoz kapcsolódó szövegei.

Az elbeszélés nehézségei

A különböző tanulmányokat olvasva Ottlík bármelyik művéről feltűnik, hogy milyen sokszor és sokat idéznek a szövegekből. Nem ritka, hogy egy hosszabb idézet után annak értelmezését találjuk, majd megint egy idézet, megint kifejtés. Kétségtelen, hogy a szaktudományos, elemző nyelvvel nagyon nehéz, tulajdonképpen lehetetlen befogni azt a tág jelentéstartományt, amit Ottlík mondatai bejárnak. „Érdemben szólni e stílusművészetről, amely – jó értelemben – az élet művészetévé magasztosul (ezeket a helyeket idézzük a leggyakrabban, filozófiákat pótló igazságkivonatként), csak az anyagvizsgálat több regény terjedelmére rúgó se-vége-se-hosszával lehetne” – mondja Tandori *A kimondható érzés, hogy mégis minden* című esszéjében (1979).

Az értekezésekben olvasható nagyszámú idézet rámutat arra is, hogy Ottlik szövegei morfológiailag jól tagoltak mind a szókapcsolatok, mind a több mondatos bekezdésrészek szintjén. A sok ismétlődő motívum, az újra és újra előbukkanó szintaktikai szerkezetek pontos körvonalakat adnak az idézhető egységeknek. A hozzájuk kapcsolódó irodalmári értekező szövegek már nem is kommentár, hanem szinte glosszáríum jelleggel tapadnak a mondatokhoz, szavakhoz, szinte azokból merítenek erőt saját létükhöz.

Mi lehet ennek az oka? Magyarázatot adhat a szövegek nagyfokú líraisága. Tandori a már említett tanulmányában éles szemmel ragadta meg az Ottlik-próza legfontosabb jellemzőjét: a líraiságot. Arra is ráértett, hogy ezekben a szövegekben a líraiság és az epikai jelleg nem oly módon viszonyulnak egymáshoz, mint azt az arisztotelészi poétika normatív kijelentései alapján az európai hagyománytörténetben véltük. A líraiság mértéke a lételemény kifejezésének sűrítettsége, és fontos tényező, hogy e sűrítés létrehozásakor mennyire vesszük tekintetbe azokat a kommunikációs formákat, sémákat, beszédrendet, amelyek már eleve adva vannak számunkra. A líra kevésbé foglalkozik azzal, hogy a begyakorolt formákat használva működjön. Az epika inkább, ezért közösségibb műnem, és műfajaiban, így például a regényben elemi erővel lép fel az a hit, hogy a világban történő kommunikációnak van létalapja, hogy ha minimális mértékben is, de betölti funkcióját. A líránál ez nem fontos, ott a létezés önkifejező kiáramlása nem igényel és nem is tűr semmiféle korlátozást, azaz nem tétje, hogy megértik-e vagy sem. A megértettség nem tesz hozzá vagy nem vesz el a létkifejezés minőségéből. Ottlik művei éppen e két minőség határán, időleges metszeteiben léteznek; az írásokból kitűnik, hogy a szerző egyrészt elfogadja, hogy léteznek és használhatók ezek a sémák, másrészt az kevésbé foglalkoztatja, hogy megértik-e olyan formában a művet, ahogy az létrejött, vagy inkább a sorozatos félreolvasások dominálnak a befogadás során.

Az Ottlik-kultusz egy fejezete

Mára vitathatatlan, hogy Ottlik központi figurája kortárs irodalmunknak. Írni könyveiről, írásművészetéről beavatás-jellegűnek tűnik, az számíthat komoly írónak vagy kritikusnak, aki publikált már legalább egyszer valamelyik prózájáról. Talán éppen e beavatás-jelleg miatt a receptív szerzői nem egyszer a titokfejtés szándékával közelítenek az élet-

mű részleteihez, tanulmányok címében itt is, ott is felbukkan a rejtély, titok szó. Érdemes rögzítenünk, hogy mind a mai napig sokszor mint rejtvény vagy feladvány áll írásművésze a szakolvasó irodalmárok előtt: aki megfejti, mint a mesében a királyfi a találós kérdést, elnyerheti felebirodalmát.

Ottlik az 1980-as évek elejétől számított kultikus szerzőnek, a Péterek nemzedéke őt tekintette elődnek, ősnak, néhányan apafigurának. Nagy kérdés, hogy ez mennyiben volt önműködő, az írók belső, zsigeri reflexeiből induló folyamat. Esterházy visszaemlékezésében így látja: „Most lehet, gyanakodva nézik, hogy lett volna itt egy csoport, amelyik kitalálta magának Ottlikot, és aztán nyomta. Az én emlékeim szerint az akkori vágyam vagy akarásom semmi ilyesmit nem hordozott. [...] Erre, hogy legyen valaki, aki őriz valamit, mint egy falat kenyérré volt szükség abban a nihilista, cinikus nemtudom-micsodában 1980 táján.” („Hát mért oly fontos nekünk ez az ember?” Takács József beszélget Esterházy Péterrel, Élet és Irodalom 2000. november 17.). Másfelől ide kapcsolható Bán Zoltán András emlékezése, aki Balassa Péter kritikus pályafordulatát – kifinomult zenekritikusból a kortárs magyar irodalom pallosszavú bírálójává változott át – elemelve mutatott rá, hogy e nemzedék kritikai támogatása és Ottlik apafiguraként való beállítása elsősorban az ő ügködése eredményeként jött létre. „1976 Szilveszterének hajnalán, azaz az 1977-es Újévnek Hajnalán, Balassa Péter a lakásában egy hosszan eltartott Házibuli után, mindamellet Színjőzanon, odafordult e sorok ugyancsak meglepően Színjőzán írójához, azaz Hozzám – miért, mire számítottál, kihez máshoz? –, és ezt kérdezte: Te öreg, Szerinted legyenek Mai Magyar Irodalomkritikus? Mire e sorok szerzője – vagyis Én, ha már így megkérdezted – rövid gondolkodás után azt válaszoltam neki, ha már így megkérdezted, hogy: NE! [...] És a még Élők közül, most megszülettek az Apák, Balassa bábakeze alatt másodsor is, ezúttal szellemileg is világra jött Ottlik Géza és Mándy Iván, kisebb mértékben Mészöly Miklós (később Örkény is). Látod megint ugye, hogy a Kritika elhelyez és Teremt? Ottlik Balassa (na és persze Esterházy) nélkül ma nem lenne az, aki, és Mándy sem lenne az. Balassa rögtön az elején, azaz a hetvenes évek végén lerakja a tétjeit, amikor azt mondja, hogy a Próza fordulat gyökereit valahol az *Iskola a határon* körül kell keresni” (*Meghalt a főítész*, 2007).

Megint másik oldalról az is igaz, hogy ha Ottlik az ötvenes évektől folyamatosan igyekezett elzárkózni a fiatalabb írónemzedékekkel való kapcsolatoktól, akkor az 1970-es évek végére be kellett látnia, ez nem

a leginkább kifizetődő magatartás, sőt még az is előfordulhat, hogy egy-egy író személyében vagy munkáiban számára is fontos kapcsolódási pontokat, értékeket, sőt érzelmekeket talál. (Ennek látványos eredménye Lengyel Péter *Cseréptörésének* bemutatása, laudációja 1978-ban az Írószövetségben.) Akár így, akár úgy történt, az biztosnak látszik, hogy a vele való személyes találkozás, érintkezés („rendszeresen feljártak hozzá”) meghatározó eleme lett a kultuszképződésnek, s nem véletlen, hogy a recepciót ilyen szemszögből csoportosíthatjuk: (1) kortárs pályatársak, akik kollégaként emlékeznek vissza rá; (2) az ifjak generációja, akik életének utolsó két és fél évtizedében kapcsolódtak hozzá; és (3) azok a még fiatalabb irodalmárok, akik már nem beszéltek vele, életében nem látták az író. (Talán Tandori az egyedüli kivétel, aki ugyan tanítványként értelmezi magát, mégis kollégaként éltek egymás mellett a Várhegy két oldalán.) A személyes találkozás, az életrajzi szerző tetteinek, viselkedésének, tartásának emlegetése azért is különösen érdekes, mert éppen a ’80-as évek végétől, erősebben a ’90-es évek elejétől zajlott az az irodalomtudományi, kritikai fordulat, amely azt tűzte zászlajára, hogy elsősorban a vizsgálандó műre kell koncentrálni, a szerző biográfiai vonatkozásai, sőt egyáltalában a róla tudható információk – a szerzői név műveket összekapcsoló funkcióján túl – nem érdekesek.

Az 1990 utáni erős változás a kultuszban, azt hiszem, több okra vezethető vissza. Nemcsak az érvényesült itt, ami minden szerző halála után szokott, hogy az első emléktábla- és szoboravatás után egy rövidebb ideig csökken az érdeklődés. Fontosabb, hogy 1990 után a megváltozott kiadás- és kultúrpolitikai helyzetben a Péterek nemzedékének már nem volt, illetve nem úgy volt szüksége elődre, mint korábban. Megidősödtek, megférfiásodtak, de ennél fontosabb, hogy ekkoriban az irodalmi szerepléshez, publikáláshoz kötődő legitimáció egyre több külső, tehát nem az irodalmi élet belső, „titkos” szerkezetéből eredő hatásnak volt kitéve, hanem inkább a könyvkiadók tőkeerejének, a népszerűség meghatározó médiaszereplésnek, az általános ismertséget biztosító marketingnek. Ez is oka volt annak, hogy az 1990-es években a kultusz átalakult, a korábban nagyon lelkes kultikus hangok átformálódtak, illetve más torkokban erősödtek meg. (Ezt az időszakot Kelecsényi László az Ottlik-felejtés időszakaként aposztrofálta, de inkább arról volt szó, hogy immár mások foglalkoztak többet az író munkáival, s más-képpen viszonyultak a szövegekhez.) A elutasító kritikai hangok mellett halkabban jelentkezett az egész életmű feldolgozása iránti igény, s a más, divatosabb szerzők oeuvre-jét bemutató opuszok mellett ki-

sebb figyelem kísérte az Ottlikra emlékező, életművét és annak recepcióját összefoglalni szándékozó köteteket. Igaz persze az is, hogy minden évben jelentek, jelennek meg tanulmányok, esszék e témában, sőt több is, mint amennyit könnyen számba lehetne venni. A recepciónak van tehát egy folyamatos, halk mormolása, ez azonban korántsem olyan jól artikulált kultuszépítés, mint amelyet a ’80-as években láthattunk.

Érdemes megemlíteni, hogy Ottlik személyét nem sajátította ki egyetlen szervezet, intézmény vagy város sem. Nem alakult ki erőteljes Ottlik-kultusz Budapest XI. kerületében, ahol a Fehérvári út (ma Bartók Béla út) 15/b található. Nem hoztak létre emlékmúzeumot a második emelet 19-ben – sajnos –, mindössze egy emléktáblát találunk a ház kapuja mellett. A kerület kulturális életében sem tűnik fel Ottlik alakja, pedig a Feneketlen tótól a Gellért térig terjedő topográfiai terület számos művében igen nagy aprólékossággal, jelentős hangulati aláfes-téssel kerül elő. Azóta sem alapítottak nevével díjat. Mindezekhez természetesen ki kellene kérni a jogörökös engedélyét is, akinek a szerzői név bármely felhasználásával kapcsolatosan szintén vétőjoga van.

A legfontosabb azonban az, hogy a történetnek még nincs vége. Ha ez a kivételesen nagy tehetségű író megteremtette számunkra a lehetőséget, akkor éljünk vele, és használjuk ki, hogy olyan regényt – nem is egyet! – kaptunk tőle, „ami hasonlít a városokhoz. Lehet járkalni, mászkálni benne; utcái, terei, hidai vannak; ahol lehet ödöngeni, bámész-kodni; rohanni elkésve találkára, vagy elbűjni benne valahol; menekülni, örülni, sírni, eltévedni emitt, hazatalálni amott. Szóval olyan regényt, amiben lakni lehet.”